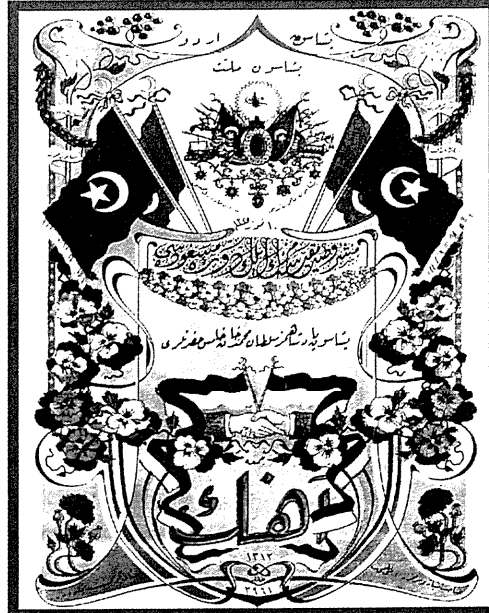

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:11 | SAYI:45 | MAYIS, HAZİRAN, TEMMUZ 2008 | ISSN: 1303-7242

II. MEŞRUTİYET
"100. YIL"

Cilt I

DOĞUBATI

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

II. MEŞRUTİYET
"100. YIL"

DOĞUBATI

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

ISSN:1303-7242 Sayı: 45

Doğu Batı Yayınları
adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu
Yayına Hazırlayan: Şermin Korkusuz
Dış İlişkiler: Harun Ak, Savaş Köse

•
Yayın Kurulu

Halil İnalçık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,
Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Ögün
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

•
Danışma Kurulu

Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezh Erdoğan,
Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert,
İlber Ortaylı, Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 425 68 64 / 425 68 65
Faks: 0 (312) 425 68 64
e-mail: dogubati@dogubati.com

İstanbul Şube: Çağaloğlu Yokuşu
Fevzi Bey Han No: 43/7
Çağaloğlu/İstanbul

www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama:
Aziz Tuna

Baskı:
Cantekin Matbaacılık
1. Baskı: 6000 adet
Temmuz 2008

Dağıtım: Yaysat

Ön Kapak Resmi: İzmir'de Yayınlanan *Abenk* gazetesinin, Meşrutiyet'in Birinci Yıldönümü Anısına Çıkarılan Özel Sayısının Kapağı 1909

Arka Kapak Resmi: 24 Temmuz 1908 Meşrutiyet Hatırası Mendil Ortadaki büyük hilal içinde "Müsâvât – Hürriyet – Uhuvvet", köşelerdeki hilaller içinde "Adalet – Vatan – Nizam – Servet" ibareleri yazılı, pamuklu dokuma üzerine baskı, 50 x 51 cm.

İkinci Meşrutiyet'in İlanınının 100üncü Yılı, Sadberk Hanım Müzesi, Ömer Koç Koleksiyonu.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM			
HALİL İNALCIK	11	NECMETTİN DOĞAN TÜRK	133
II. Meşrutiyet		Demokrasi Tarihini Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet	
OSMANLI KİMLİĞİ			
A. TEYFUR ERDOĞDU	19	MUSTAFA GÜNDÜZ	149
Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine		II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru	
II. MEŞRUTİYET		EDEBİYAT	
AHMET KUYAŞ	49	BİRGÜL KOÇAK & AYTÜL TAMER	173
II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye		II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferid	
NEVZAT ARTUÇ	65	EĞİTİM	
II. Meşrutiyet'in İlanı 18		KEMAL BAKIR	197
H. ALIYAR DEMİRCİ	83	II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi, Tuba Ağacı Nazariyesi	
1908 Paramentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri		TİYATRO	
CENK REYHAN	105	ENVER TÖRE	215
Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümlem		II. Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu	

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İKİ MİLLİYETÇİ KADIN: HALİDE EDİB VE MÜFİDE FERİD

Birgöl Koçak¹ & Aytül Tamer²

GİRİŞ

II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte Osmanlı aydınlarının fikirlerindeki çeşitlilik, hem dönemin gazete ve dergilerinin hem de basılan kitapların nicelik ve niteliğindeki artışa paralel biçimde çoğalmıştır. 1908 sonrası yaşanan bu toplumsal gelişme, istibdat dönemine oranla fikir özgürlüğünün yaşandığı bir sürece işaret eder ki bu sürecin getirisi siyasî ve kültürel hayatın zenginleşmesi olmuştur. Bu süreçte Türk milliyetçiliği “ilerici” ve “modern” bir akım olarak dönemin siyasal ve kültürel yaşamını derinden etkilemiştir.

Bu makalede, I. Dünya savaşına kadar olan süreçte Türkçülük tartışmaları bağlamında edebî açıdan nirengi noktası şeklinde değerlendirilebilecek iki roman ele alınmıştır: *Yeni Turan* ve *Aydemir*. Halide Edib Adıvar'ın *Yeni Turan* (1912) romanı ile Müfide Ferid Tek'in *Aydemir*

¹ Birgöl Koçak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

² Aytül Tamer, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

(1918) romanı Türk milliyetçiliğini farklı bağlamlarda da olsa ana tezleri olarak işlemişlerdir. Söz konusu iki roman, dönemin edebiyatçıları tarafından ilgiyle karşılanmış, oldukça iyi eleştiriler almışlardır. Zaman zaman güncelliklerini yitirseler de günümüzde milliyetçilik bağlamında ya da söz konusu döneme ilişkin yapılan kimi edebiyat ve tarih incelemelerinde göz ardı edilemez konuma sahip olmuşlardır. Diğer yandan bu iki roman, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük tezini işleyen temel eserler olarak birlikte anılmalarına karşın bir karşılaştırma içinde incelemeye tâbi tutulmamışlardır. Bu çalışma, II. Meşrutiyet döneminin geleneksel milliyetçi görüşleri yanında "ütopya" niteliğindeki iki milliyetçi romanın tarihsel sosyolojik açıdan bir incelemesini sunmaktadır. Bu çaba doğrultusunda *Yeni Turan*'da Oğuz ve Kaya karakterlerinin savunduğu İmparatorluk hudutları ile sınırlı ve Pantürkist olmayan "Yeni Turan" idealleri ile *Aydemir*'de "hümanist" ve "halkçı" olarak tanımlanan (Ay)Demir'in tüm Türklerin birleştirilmesine dayalı Turan ideallerinden yola çıkarak dönemin farklı Türkçülük görüşlerinin II. Meşrutiyet Dönemi konjonktürü içindeki yeri Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp başta olmak üzere dönemin önemli siyasî figürlerinin düşünceleri bağlamında ele alınmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi Türk milliyetçiliği ideolojisinin yeknesak olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa siyasî açıdan milliyetçiliğe yüklenen görevler ve yönelimlerin aynı olduğunu söylemek o kadar yanlıştır. Türkçülük yaklaşımı onu ele alan düşünürün İttihad ve Terakki gibi oluşumların ona yüklediği anlamlar doğrultusunda farklılıklar göstermektedir. *Yeni Turan* ve *Aydemir* romanlarında Türkçülüğün siyasî faaliyet sahası açısından gösterdiği farklılığın dönemin Türkçülük tartışmalarındaki ayrımları yansıttığı göz önüne alındığında, Türkçülüğün Osmanlı'nın son dönemindeki serüvenine kısaca göz atmak gerekmektedir.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

19. yüzyıl, milliyetçilik dalgasının Avrupa'da hızla yayıldığı, aydınlar arasında tartışıldığı, yazıldığı ve özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile etki sahasının genişlediği bir çağdır. Avrupa'da bir yanda ulus-devlet kurmaya çalışanlar bir yanda imparatorluklarını kapitalizm-sömürgecilik ekseninde devam ettirmek için yeni yol arayanlar, diğer bir yanda ise imparatorluk altında yaşayan ve özgürlük için mücadele eden halklar olmak üzere üç farklı oluşum mevcuttur. Üçüncüsüne en önemli örnek, Osmanlı sınırları dâhilinde kalan Rumlar, Bulgarlar, Ermenilerin verdiği mücadeledir. Milliyetçilik rüzgârı ve mücadele, daha sonra Osmanlı'nın Müslüman halkları olan Arnavutlar ve Arapları da etkisi altına alır. Av-

rupa'dan Balkanlar'a ve sonrasında tüm Ortadoğu'ya hızla yayılan milliyetçilik, kendine Osmanlı-Türkleri arasında ve keza Osmanlı-Türk aydınının kafasında oldukça geç yer bulur.

Bilindiği üzere Türk milliyetçiliğinin aydınlar ve siyasî kadrolar arasında zemin bulması ve güçlenmesinde Avrupa'da yapılan Türkoloji çalışmaları oldukça etkili olur. 19. yüzyılda yapılan Türk halklarının tarihi ve Türk dili incelemeleri, hem Türk kültürünün eskiliğini hem de Balkanlar'dan Orta Asya ve Sibirya'ya kadar uzanan bir alanda Türkçe-konuşan halklar arasındaki kültürel birliği ortaya koyar.³ 20. yüzyıla gelindiğinde II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte Kahire'de, Cenevre'de, Paris'te, Azerbaycan'da ve Kırım'da yayımlanan gazete ve dergilerde yer alan milliyetçilik tartışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve Osmanlıcılık, Türkçülük hakkındaki yazılar Osmanlı sınırları dâhiline girer. 1908 sonrasında Çarlık baskısından kaçan göçmen Türkler Osmanlı'ya gelirler. Bu süreçte, Türk birliği idealini barındıran milliyetçiliğin Osmanlı-Türk aydınları arasında yayılmasını Rusya asıllı Türk aydınlarından Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali sağlar⁴.

Osmanlı'da bilinç ve etnik esaslı bir Türkçülüğün başlangıcı olarak, Yusuf Akçura'nın 1904'de Kahire'de yayımlanan *Türk* gazetesinde yer alan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı makalesi kabul edilir, çünkü o tarihe kadar dile getirilen/savunulan düşüncelerden farklı argümanlar geliştiren Akçura idealist, ütopyik ya da romantik değil, gerçekçi bir yaklaşım getirmiştir⁵. Georgeon tarafından "Pantürkizm'in Manifestosu"⁶ olarak tanımlanan *Üç Tarz-ı Siyaset*'te Türkçülük ilk kez bir siyaset olarak önerilir. Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'nin, Panislamizm ve Osmanlıcılık politikaları yerine bütün Türk halklarını birleştirecek yeni bir stratejiyi benimsemesi gerekir. Bu Pantürkizm stratejisi, Osmanlı Devleti toplumlararası ilişkilerde egemenliğini yitirdiği için yeni bir siyaset imkânı olarak görülmüş ve bu bağlamda Batılı devletlerle bir işbirliği aracı olarak kullanılmıştır.⁷ Buna göre, İngiltere ve Rusya'nın desteklemesiyle Balkanlar'da artan milliyetçi eğilimlerin İmparatorluğu getirdiği noktada Almanya'nın bazı stratejik yerlerdeki çıkarlarının Osmanlı yönetiminin

³ F. Georgeon, "Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi* (İstanbul: YKY, 2006) s. 3.

⁴ Georgeon, a.g.m. s. 6. Ayrıca Bkz.: A. Gün Soysal, "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", *Milliyetçilik*, C.4 (İstanbul: İletişim, 2003) s. 484.

⁵ S. Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik* (Ankara: Gündoğan, 1993) s. 165.

⁶ F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 39

⁷ M. Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı*, sayı 38, 2006, s. 62, 63.

çıkarlarıyla örtüşmesi sonucu Almanya ile ittifak yapılmış ve Almanya hem Rusya hem de İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu siyasetine karşı Pantürkizm'i desteklemiştir.⁸

Jön Türk rejiminin ideologu olan Ziya Gökalp "ümme turevi olan bir ulus" anlayışı ile iktidardaki aydın tipini temsil etmesine karşılık, Yusuf Akçura Türk milliyetçiliği konusundaki siyasî kavrayışı ile iktidardan uzak durmuş, İttihad ve Terakki ile uzlaşmayı reddetmiştir⁹. Gökalp'e göre, Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturan fikir hareketinin kökenlerini Avrupa'da aramak gerekir. Tarihsel süreçte ekonomik etmene önem veren Akçura ise Türk milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında sosyo-ekonomik değişimi görmektedir.¹⁰

Pantürkizm ve ulus anlayışları farklı olan ideologlardan Gökalp'in "Türk milliyetçiliğinin romantik boyutu" olarak kavradığı Pantürkizm'de Turan nihai hedef değildir. Oysa "romantizmden arınmış" olan Akçura, Osmanlı devletinin kurtuluşunu getirecek siyaset olarak Turanı görür. Gökalp'e göre, "millet, lisanca, dince, ahlâkça... ortak olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre" iken, Akçura'ya göre ise, ulus, ırk, dil ve ortak geleneklerle tanımlanır.¹¹

"Türkleşmek İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak" ideali üzerinden Gökalp, "İslami modernizmin milliyetçi kadrosuna mensup bir fikir adamı"¹² olarak tanımlanırken; Akçura'da din "ortak gelenekler" arasında kendine yer bulur¹³. Türk birliği için ilk araç Türklüğü ele alan Akçura'nın din ve milleti birbirinden ayırarak "laiklik" düşüncesinin öncülerinden olduğu da belirtilir.¹⁴

Gökalp ve Akçura arasındaki karşılaştırma öğelerinden biri de "milli iktisat ve halkçılık" anlayışlarındaki farklılıktır. Akçura'ya göre, Türkçülük ideali, ulus-devlet kurmak için Türk burjuva sınıfının güçlenmesi gerekir ve "milli iktisat" Türk milliyetçiliğinin itici gücüdür.¹⁵ Halkçılık konusunda da Gökalp'e göre çok daha ileri bir noktada olana Akçura, köylüleri kooperatifleşmeye ve ekonomik tekellere karşı mücadeleye çağırmıştır.¹⁶

⁸ U. Özcan, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, (İstanbul: Don Kişot Yayınları, 2002) s. 56.

⁹ F. Georgeon, "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: YKY, 2006) s. 91-91.

¹⁰ A.g.m., s. 95.

¹¹ A.g.m., s. 98.

¹² Aydın, a.g.e., s. 213.

¹³ Georgeon, a.g.m. 98

¹⁴ Aydın, a.g.e., s. 215.

¹⁵ Aydın, a.g.e., s. 220.

¹⁶ Aydın, a.g.s., s. 223

HALİDE EDİB VE YENİ TURAN

On üç yaşında yazı hayatına başlayan,¹⁷ 82 yıllık ömrünü büyük oranda fikrî mücadele içinde çalışarak geçiren Halide Edib (d.1882), feminist,¹⁸ milliyetçi, romancı, gazeteci, çevirmen ve eğitimci sıfatlarıyla çok yönlü bir kadın olarak karşımıza çıkar.

Amerikan Kız Koleji'nde aldığı Batı tarzı eğitim ve ona bağlı olarak gelişen sosyal çevresi, yaşadığı dönem itibarıyla düşünüldüğünde, onun çok iyi derecede İngilizce bilen ve Batı'yı tanıyan bir kadın olarak sadece Türkiye'de değil, Batı dünyasında da tanınmasına kaynaklık etmiştir. Okul eğitiminin yanısıra ailesinden, bilhassa büyükannesinden aldığı Osmanlı değerlerine bağlı, dogmatik olmayan dinsel terbiyenin etkisi, Halide Edib'in Doğu ve Batı değerlerini bir arada taşımasını sağlamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle “yeni Türk romanını 1908-1920 yılları arasında tek başına temsil”¹⁹ eden Halide Edib'in neredeyse tüm eserlerinde bu etkilerin izleri görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve idarî olarak parçalanma ve yok olma tehdidi altında olduğu hayati bir dönemde Türk-Osmanlı yazarlar, hem İmparatorluk için bir çıkış yolu arayan aydınlar, hem de 18. yüzyıldan beri süregelen Batılılaşma süreci içinde değişmekte olan toplumun duyarlı üyeleri olarak eserlerini vermişlerdir. Kendi kuşağının taşıdığı endişelere sahip bir yazar olarak Halide Edib, o dönemin yazarlarının yazınsal tavırlarında gözlendiği gibi, fikirlerini, savunduğu değerleri ve toplumsal önerilerini kurmaca karakterler yoluyla ortaya koymuştur.²⁰

¹⁷ Halide Edib'in on beş yaşındayken John Abbot'tan yaptığı “Mâder” (*Mother*) adlı tercüme, onun ilk çalışması olarak bilinir. Ancak kendisi Dr. Fethi Erden'e ilk eserinin on üç yaşındayken yazdığı “Çingene Kız” olduğunu söylemiştir. Fakat Erden bu esere dair herhangi bir bilgiye hiçbir yerde rastlamadığını belirtir. Bkz. Dr. F. Erden, “Halide Edib Hanımın Bilinmeyen veya Az Bilinen Tarafları ve Türk Ocağı İle Alâkalı Hatıraları”, *Türk Yurdu*, III, Kasım 1964, s. 17-30.

¹⁸ Gerçekten de Halide Edib kitaplarında kadın meselesine özellikle de kadınların eğitimi konusuna vurgu yapar. *Yeni Turan* romanında da Yeni Türkiye'nin baş aktörü, artık evinde oturan kadınlar değil, çalışan, üreten, eğitilmiş ve topluma yararlı kadınlar olacaktır. Halide Edib, aldığı eğitim ve buna bağlı olarak beslendiği kültür ve entelektüel kaynaklar, gerek Türk gerekse Batılı aydınlarla ve bürokrasi kadrolarıyla kurduğu yakın ilişki sayesinde kadın hareketi içinde öncü ve yönlendirici bir konumda yer alır. Ancak Halide Edib her ne kadar feminist olarak tanımlansa da onun feminizm anlayışı kendi ifadesine göre Batıdakinden farklıdır. Onun temel meselesi toplumun ilerlemesidir ve bu amaç yolunda kadınlar toplumun kalkınmasına katkıda bulunan yararlı toplumsal birimler olmalıdır. Bkz. Halide Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, (Lahore: Ashraf Press, 1963) s. 197.

¹⁹ A. H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Baskı, 2000) s. 123.

²⁰ Z. Uysal, “Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edib Adivar”, *Doğu Batı*, sayı 35, 2006, s. 88.

Edebî bir eserden ziyade bir toplumsal proje olarak ön plana çıkan *Yeni Turan* adlı romanı da bu gözle değerlendirilmelidir.

Türk Yurdu dergisinin 6 Eylül 1328/1912 tarihli haberine göre “Türklerin büyük edibesi Halide Edib Hanımefendinin *Yeni Turan* adlı milli hikâyesi Ağustos’un 25. Cumartesi günü *Senin (Tanin)*’de intişar etmeye” başlar. Ömer Seyfettin’in “Türk milliyetperverliğinin bir İncil’i”²¹ olarak adlandırdığı *Yeni Turan*, *Tanin* gazetesinde tefrika edildikten sonra *Türk Yurdu* Kitapları arasından kitap olarak basılır.²² Halide Edib İngiltere’de, arkadaşı Isabel Fry’ı ziyareti döneminde yazar romanı; yurda döndüğünde ise Balkan Harbi başlamıştır. Pek çok Türk aydını gibi Halide Edib’te de İmparatorluğu dağılma sürecine sokan ulusçuluk akımı ve Balkan Harbi, milliyetçilik duygularının şiddetini en üst seviyeye çıkarmıştır. Bu roman, ülkenin içinde bulunduğu felâketten bir çıkış yolu arayışıdır. Yazarın *Yeni Turan*’da ortaya koyduğu net toplumsal proje, Yeni Turan/Yeni Türkiye ideali, adem-i merkeziyetçi idare sistemi, kadının toplumsal yaşayış içindeki rolünün etkin hale getirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması gibi konular üzerinden biçimlendirilmiştir.

Eser yazar tarafından siyasî ve ulusal bir ütopya olarak tasarlanmıştır. *Yeni Turan*, Yahya Kemal’in nitelemesiyle, bir ‘itirafname’dir.²³ Hikâye Meşrutiyetin ilânını takip eden dönemde, Muhalifler Partisi ile İttihad ve Terakki Partisi’nin ülkenin geçirmekte olduğu çalkantılar içindeki siyasî mücadelesinden yola çıkar. İttihad ve Terakki Partisi ile Muhalifler Partisi, olayın geçtiği 1347 yılında Yeni Turan ve Yeni Osmanlılar adını alır. Yeni Turan Partisinin savunduğu politika, geniş bir adem-i merkeziyete dayanır. Yeni Osmanlılar ise her ne kadar muhafazakâr kesimi temsil etse de aslında Yeni Turan’a muhalefet etmek ve ona karşı olanların oylarını alabilmek için muhafazakâr kisvesine bürünmüş ve şiddetle merkeziyet yanlısı bir partidir. Hikâyenin anlatıcısı Yeni Osmanlılar’ın lideri Hamdi Paşa’nın yeğeni Asım’dır. Asım, geçmişte hem siyasî inançları uğruna, hem de amcasına duyduğu bağlılıktan ötürü, bildiği ve sakladığı gerçekleri ölüm döşeginde, duyduğu vicdan azabından dolayı açıklar.

Yeni Turan’ın kadın lideri Kaya bu liderliğini yeğeni ve aynı ideal etrafında birbirlerine duydukları saf sevgiyle birleştiği Oğuz ile paylaşır, İktidar partisi Yeni Osmanlılar’ın Dahiliye Nazırı olan Hamdi Paşa, görünürdeki sebep olan Yeni Turan’ın önlenemez yükselişini durdurmak için ya da Asım’ın yıllar sonra anlamış olduğu üzere Kaya’ya sahip ol-

²¹ Ömer Seyfettin, “İnkılâplarda Kadın”, *İnci*, 1 Aralık, 1335/1919, s. 11.

²² Halide Edib, *Yeni Turan*, *Türk Yurdu* Kitapları, Tanin Matbaası, 1329/1913.

²³ Yahya Kemal, “Yeni Turan”(*Peyam-ı Edebî*, 9 Aralık 1329/1913), *Edebiyâta Dair*. (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997) s. 167.

mak tutkusu ile Kaya'ya bir şantaj yapar. Sözde asayiş bozduğu gerekçe gösterilip hapse atılan Oğuz'un hayatına karşılık Kaya'dan kendisiyle evlenmesini ister. Oğuz olmadan Yeni Turan'ın yaşayamayacağına inanan Kaya, Oğuz'u ve Yeni Turan idealinin yaşamasını her şeyden üstün tutarak bu teklifi kabul eder. Oğuz, kendi hayatını kurtarmak için Kaya'nın yaptığı bu fedakârlıktan habersiz, mutsuz bir halde yaşar. En sonunda taassup çılgınlığı içinde bir deli tarafından vurulur. Kaya ise Oğuz'un ölümünü kendisinden saklayan Hamdi Paşa ve Asım'ı nefretle terk eder. Asım'ın itirafı, Kaya ve Hamdi Paşa'nın evliliğinin gerçek sebebi ve Yeni Turan'ı alt etmek, iktidarı ellerinde tutabilmek uğruna her türlü çirkinliğe başvuran Yeni Osmanlıların içyüzüdür. Halide Edib romanda sadece Yeni Turan'ın programına yer verir ve bu itiraflar silsilesi içinde, karşı tarafın gözünden Yeni Turan'ın vatan için yaptığı faydalı işler onaylatılır ve yüceltilir.

Burada dikkat çekici olan husus karakterlerin gerek isimlerinin gerekse fiziksel özelliklerinin metaforik bir anlatıma hizmet ediyor olmasıdır. Özellikle, Hamdi Paşa asil görüntüsüne karşın yaşlılığı ve ismiyle artık miadını doldurmuş, eskimiş ve köhne Osmanlılığın, Oğuz ise yakışıklı, fiziksel açıdan güçlü bir genç Türk olarak âdeta Yeni Türkiye'nin temsili olarak okunabilir.

Bu romanda milliyetçilik, İslâmiyet ve Batı uygarlığı, milli kültürün potasında yoğrulur, kristalize edilir ve yeni bir sistem olarak ortaya konur.²⁴ Batılı terbiye, Batılı gibi düşünme ve yaşama bir amaç değildir. Ancak gene de milli, İslâmi ve modern olan arasında bir uyum sağlama endişesi sezilir.²⁵ Diğer yandan *Yeni Turan*'ın milliyetçi tezi olan bir roman olarak Halide Edib'in ilk dönem eserleri arasında ayrı bir yeri olduğunu belirtmek gerekir; zira bu dönemde *Yeni Turan* dışındaki romanlarında milliyetçi görüşlerinden izler yoktur.²⁶ Onun genel olarak romanlarında izi sürülen Doğu-Batı sorunsalının *Yeni Turan*'daki görünümü daha çok milli olan ile taklit ve alafranga olanın çatışması şeklinde tezahür eder. Yerli olan ve "bize özgü" olan, toplumun Osmanlı geçmişinden tevarüs ettiği hasletlerinden ziyade burada Türklüğün uzak geçmişiyile işaretlenir.

Yahya Kemal'in anlatımına göre, Halide Edib'in romanı yayımlandıktan sonra, değerinden ziyade kulaklara garip gelen ismi ile başta her-

²⁴ O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*. (İstanbul: MEB, 1997) s. 321.

²⁵ A.g.e., s. 358.

²⁶ H. Adak, "Otobiyografik Benliğin Çok-karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*. (Ed. J. Parla-S. Irzık) (İstanbul: İletişim, 2004) s. 161.

keste kendisine karşı yeni bir dikkat uyandırır.²⁷ Halide Edib'in ele alış şekliyle "Yeni Turan", Yeni Türkiye dediği Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklüğe ve Türk hâkimiyetine dayanan ama kesinlikle ırkçı bir görünümü olmayan yeni bir uyanış mânâsını taşır. Romanda Yeni Turan'ın programı ve dolayısıyla Halide Edib'in oluşturmak istediği Yeni Türkiye projesi, Bursa'nın Tatar mahallesinde büyümüş Oğuz karakterinin nutukları aracılığıyla aktarılır. Yeni Turan, Türklüğün faydasına çalışan okulları, yurtları, kadınların okumasını ve çalışmasını sağlayan "Türk kadını kurumları", Türklerin nüfusunu arttırma çalışmaları, genel sağlık kulübü, Türk olan her şeyden yana olanları ve gazeteleriyle faaliyet gösterir.

Yazarın kendi biyografik öyküsünün, entelektüel tavrının biçimlenmesinde rol oynadığı bir gerçektir.²⁸ *Yeni Turan* romanından yansıyan fikirlerin oluşumunda da Halide Edib'in kendi deneyimlerinin etkisi gözlenebilir. Örneğin, Yeni Turan kadınlarının sade kıyafetleri İngiltere'de tanıştığı Quakers mezhebinden,²⁹ Yeni Turan partisinin şarkılarında hep bir Mevlevi karakterin bulunması ailesinin Mevlevi Tekkesi ile olan yakınlığından izler taşır. Partinin saf dine önem vermesi; dünyaya, İslamiyet'in uygarlığa bir engel teşkil etmediğini ispatlamayı amaç edinmesi yine bu yansımanın göstergeleridir.

Halide Edib, "Panturanizm"³⁰ hakkındaki görüşlerini eserlerinde tekrar tekrar ifade eder. 1910-1912, Halide Edib'in Türkçülükle temasa

²⁷ Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006) s. 32.

²⁸ Uysal, a.g.m., s. 88.

²⁹ H. Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*. (İstanbul: Özgür Yayınları, 2005) s. 187.

³⁰ Landau'ya göre, Pantürkizm, Türk oldukları tümünden kanıtlanmış ya da Türk oldukları ileri sürülen halkların, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından da Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde ve dışında yaşayan tüm Türkler arasında bir tür kültürel ya da fiziksel ya da hem fiziksel hem de kültürel birliği sağlamaktır. Panturanizm ise Macarlar, Finliler ve Estonyalıları da kapsayan Pantürkizm'den çok daha geniş bir kavramdır. Jacob M. Landau, *Pantürkizm*. Çev. Mesut Akın, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999) s. 9-10. Ziya Gökalp ise *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* adlı eserinde Turan'ı Türklerin tümünü içine alan ve Türk olmayanları dışta bırakan ülküsel yurt olarak tanımlar. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır. Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*. (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2006) s. 90.

1923 yılında basılan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında ise Türkçülüğün uzak mefkûresinin Turan olduğunu söyler. Ona göre Turan bazılarının zannettiği gibi Türklerden başka Moğolları, Tunguzları, Finleri, Macarları ihtiva eden bir kavimler halitası değildir. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları, Kitaplar 1* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007) s. 187. Keza aynı şekilde Yusuf Akçura da Türk topluluklarının etnik birliğini tanımlamak için Turanî terimini kullanmayı uygun görmüştür ve Turancılık ya da Panturanizmi yani Türk halklarıyla Fin-Macar halklarının birliğini amaçlayan hareketi benimsememiştir. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*. Çev. Alev Er, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4 Basım, 2005) s. 50.

geçtiği yıllardır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp ile tanıştıktan sonra kendisinde de ilk kez kendi ırkının geçmişine dair bir merak uyanır ve Osmanlı döneminden daha uzak geçmişe yönelir. Ancak bu kültürel düzlemde bir yöneliştir. Halide Edib siyasî anlamda Panturanizmin sınırlarının ya da tam bir tanımının olmadığını belirtir ve onu siyasî bakımdan tehlikeli, mümkün olmayan bir hayal olarak görür. Çünkü Rusya'dan ayrılıp bize katılmak isteyen ırkdaşların Panturanizmi bir birlikten ziyade, Türkiye'den parçalar koparıp kendilerine katmak olarak algıladıklarını söyler.³¹ Her ne kadar Panturanizmin Turan kökenli insanlar için kültürel bir cazibesi olsa da siyasal boyutu sadece bir yanılsamadır. Halide Edib, Türk milliyetçiliği ile Panturanizm arasında şöyle bir sınır çizgisi çeker: Türk Milliyetçiliği, Türklerin büyük çoğunluğunun ve kendilerini Türk diye adlandıranların koşullarını daha iyi hale getirmek amacını taşıyan bir idealdir ve kendisini Türkiye'nin kendi hudutları içinde gelişmesini sağlama amacıyla sınırlarken, Panturanizm siyasî olarak saldırgan bir idealdir.³²

Halide Edib *Memoirs*'de *Yeni Turan* romanından söz ederken bu kitabın sadece o günün olaylarının ve fikir akımlarının neticesiyle yazılmadığını, Ziya Gökalp'ten yoğun biçimde etkilendiğini belirtir.³³ Romanda gerek Türklüğün yanında İslamiyet'e yapılan vurgu, gerekse toplum içinde Türk kadınına biçilen önemli rol, bu etkilenmenin en açık göstergeleridir. Ancak Halide Edib, Ziya Gökalp'i şahsiyet olarak beğenmek ve saygı duymakla birlikte, Türklerin birleşmesi konusundaki siyasî görüşü açısından ondan farklı düşünür. Halide Edib'in 30 Haziran 1918'de *Vakit* gazetesinde yayımlanan "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası" adlı makalesi, yazarın *Yeni Turan* romanı ile açığa vurduğu Türkçülüğün faaliyet sahasının "yeni Türkler" in anayurdu olarak Anadolu'yu kapsadığını en açık biçimde gösterir.³⁴ Bu yazısında ırkların birer nazariye, milletlerin ise birer hakikat olduğunu, kendi evini, milletini, hasta memleketini bırakıp da kardeş milletlere yardıma giden muallimin, doktorun, mühendisin, kısacası genç Türkiye'nin dışına kudretini ve hizme-

³¹ Halide Edib Adivar, *Yeni Turan*, s. 100.

³² Adivar, *a.g.e.*, s. 118.

³³ Halide Edib Adivar, *Memoirs of Halide Edib*, (Piscataway, NJ: Georgias Press, 2004) s. 319. Halide Edib'in edebî açıdan Ziya Gökalp'ten etkilenmesi sadece *Yeni Turan* romanıyla sınırlı değildir; onun halk edebiyatına duyduğu ilginin kaynağında da yine Gökalp'in izleri vardır. Bkz. İnci Enginün, "Ziya Gökalp ve Halide Edib Adivar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. basım, 2004) s. 77-86.

³⁴ Halide Edib Adivar, "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası", *Vakit*, 30 Haziran 1918.

tini götüren her genç Türk'ün kendi anasının, evinin hakkından çalmış olacağını öne sürer. Ziya Gökalp ise kısa bir süre sonra, 4 Temmuz 1918 tarihli *Yeni Mecmua* dergisinde, Halide Edib'in bu yazısına cevap niteliğinde "Türkçülük ve Türkiyecilik" başlıklı bir yazı yazar. Burada Halide Edib'in şahsında Türkiyecileri diğer Türk gruplarını görmezden geldiği için eleştirir ve bölgesel milliyetçilik yerine kültürel milliyetçiliğe vurgu yapar. Kardeş Türklerin bağımsız ve medenî birer devlet olabilmeleri için bizim yardımımıza ihtiyacı olduklarını söyler. Türkiye'nin yaşayabilmek için yalnız düşmanlardan kurtulmaya değil, dost komşulara da muhtaç olduğunu, evimize bakacak vakit bulabilmek için etrafımızda kardeş Türk evlerinin birleşmesi gerektiğini belirtir.³⁵ Halide Edib "Evimize Bakalım" yazısından sonra "Türkçü değil, Türkiyeci" olmakla eleştirilir. Kendisi bu kelimeyi pek kabul eder ya da benimser gibi görünmese de, gerek *Yeni Turan* romanında gösterdiği milliyetçilik çizgisi, gerekse üzerinde bulunduğumuz coğrafya üzerinde yaşayan her unsurun ve bu coğrafyadaki kültürün, kaynağı ne olursa olsun, her bileşenin en az Turan'dan gelenler kadar önemli olduğunu savunması bu eleştiriye haklılaştırır.

MÜFİDE FERİD VE AYDEMİR

Yeni Turan'dan sonra Türkçülük akımının etkisiyle yazılan romanlardan ikincisi, yine bir kadın yazara, Müfide Ferid'e (Tek) aittir. Müfide Ferid ilk romanı olan *Aydemir*'i 1916'da yazar³⁶, ancak eser 1918'de³⁷ yayımlanır. Roman, dönemin edebiyat çevrelerinde ilgiyle karşılanır; olumlu eleştiriler alır. Eleştirilerin ortak vurgusu yazarın kadın oluşunun önemi ve savunulan tezin güçlülüğüdür.

Milli Edebiyat'a önem veren,³⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, *Aydemir*'i "roman olması, milliyetçilik tezi ile ve bir Türk kadını tarafından yazıldığı" için önemli bir edebî olay olarak değerlendirmektedir³⁹. Köprülü, edebî çevreler için yeni bir isim olan Müfide Ferid'in ilk romanındaki başarısını "tezini kuvvet ve muvaffakiyetle müdafaa etmesinde, yaşatabilmesinde" görmektedir.⁴⁰ Köprülü, Müfide Ferid'in şiddetten uzak, hümanist kahramanı Aydemir vasıtasıyla Türkçülüğü "en güzel ve en

³⁵ Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik", *Yeni Mecmua*, 4 Temmuz 1918.

³⁶ Recep Duymaz, "Aydemir Üzerine", *Aydemir* (İstanbul: Kaknüs, 2002), s. 8

³⁷ Müfide Ferit, *Aydemir* (İstanbul: Hukuk Matbaası/Naşiri: Türk Kadını Mecmuası, Halk Kitaphanesi Neşriyatı, 1334/1918; 2. Baskı, (İstanbul: Kaknüs, 2002).

³⁸ M.F. Köprülüzade, "Milli Edebiyat", *Bugünkü Edebiyat* (İstanbul: İkbal Kitaphanesi, 1924) s. 16.

³⁹ M.F. Köprülüzade, "Aydemir", *Bugünkü Edebiyat* (İstanbul: İkbal Kitaphanesi, 1924) s. 172. Makalenin yazılış tarihi 24 Şubat 1919'dur.

⁴⁰ A.g.m., s. 180.

sade” haliyle betimlediğini, bu nedenle *Aydemir*’in okunması gerektiğini dile getirmektedir. Türkçülük düşüncesinin diğer milliyetçiliklerden insani açıdan farklı bir boyutta olduğunu savunan Köprülü, *Aydemir* ile Türk milliyetçiliğinin “aşk ve samimiyetle; yıkarak değil bilakis yaparak inkişaf eden” yapısının ortaya konduğunu vurgulamaktadır⁴¹.

Türk milliyetçiliği ve Milli edebiyatın gelişiminde özellikle kadınları önemli köşe taşları olarak gören Ömer Seyfettin, Halide Edib ve Müfide Ferid’i örnek olarak göstermektedir. *Yeni Turan* yazarı Halide Edib’in realistiğine değinirken, Müfide Ferid’in “Büyük Turan mefkûresinin kahramanı” bir romantik olduğuna vurgu yapar. *Aydemir*’i bir “milliyet misyoneri” olarak tanımlayan Ömer Seyfettin eserde Türkçülük ve insan sevgisinin birlikte harmanlanmasına, *Aydemir*’in şiddet yanlısı olmayan “hümanist” kişiliğine odaklanır.⁴²

İlk romanı ile büyük başarı elde eden Müfide Ferid sadece edebiyat alanında değil siyaset alanında da düşünsel ve eylemsel olarak faaliyet göstermiştir. 1892 doğumlu Müfide Ferid, Meşrutiyet yanlısı Şevket Bey ile İsmail Efendi’nin kızı Feride Hanım’ın kızıdır. Şevket Bey’in görevi nedeniyle Bağdat ve Trablusgarp’ta bulunan Müfide Ferid ile aynı yıllarda Harbiye Mektebi’nde yasadışı faaliyetlerde buldukları gerekçeyle Fizan’a sürülen Ahmet Ferid (Tek) ve Yusuf Akçura Trablusgarp’ta aynı ortamları paylaşırlar. Vasiliğini babasının arkadaşı Ahmed Rıza’nın üstlendiği Müfide Ferid, 1903’te Paris’te Versailles Lisesi’ne gönderilir.⁴³ 1907’de Ahmet Ferid⁴⁴ ile evlenir. Bundan sonraki hayatı, eşinin sürgün

⁴¹ A.g.m., s. 179.

⁴² Ömer Seyfettin, “İnkılaplarda Kadın”, *İnci*, No: 1, 1 Kanun-ı Evvel 1919, s. 11.

⁴³ Paris’e gizlice gönderilen Müfide Ferid, “tahsile yurt dışına gönderilen ilk Türk kıza” olduğunu dile getirmiştir. M F. Tek, “Hayat Hikâyem”, *In Memoriam Müfide Ferid Tek* (İstanbul: Soroptimist Kulübü, 1972), s. 11

⁴⁴ Ahmet Ferid Tek (1878-1971), Harbiyeli Meşrutiyetçi öğrencilere karşı 1897-98 de yapılan takibat sonucunda arkadaşı Akçuraoğlu Yusuf’u koruyunca tutuklanır ve Trablusgarp’da hapsedilirler; 1900’de Paris’e kaçarlar. 1903’de École des Sciences Politiques’den mezun olurlar. Jön Türk çevrelerine katılan Ahmed Ferid, *Şura-yı Ümmet*’de yazılar yazar. II. Meşrutiyet’in ilânından sonra *Şura-yı Ümmet* başyazarı ve Meclis-i Mebusan başkâtibi olur. 1908-1913 yılları arasında Mülkiye Mektebi’nde siyasi tarih dersleri verir. 1909-1912 arasında Kütahya mebusluğu yapar. İttihad ve Terakki Partisine üye olmasına rağmen hükümeti açıkça eleştiren Ahmet Ferid partiden atılır. 1912’de Milli Meşrutiyet Fırkası’nı kurar ve *İfham* gazetesinde başyazılar yazmaya başlar. İttihad ve Terakki’ye eleştirileri ve Mahmud Şevket Paşa’nın öldürülmesi ardından *İfham*’da yazdığı yazılar sonucunda hükümet gazeteyi kapatır ve Ahmet Ferid sürgüne gönderilir. I. Dünya Savaşı sonuna doğru Kiev’e başkonsolos olarak atanır. Savaş sonrasında İstanbul’a döner ve milliyetçi grubun temsilcisi olarak Damad Ferid Paşa’nın koalisyon hükümetinde yer alır, ancak D. Ferid Paşa ile anlaşamayarak hükümetten ayrılır. Ekim 1919’da Milli Türk Fırkası’nı kurar ve *İfham*’ı tekrar yayımlamaya başlar. 1920’de Osmanlı Meclisine İstanbul mebusu olarak girer ama işgalin ardından kurulan Aznavur Mahkemesi’nde mahkûm edilince Anadolu’ya kaçar. İlk Türkiye Büyük Millet

veya görevli olduğu değişik il ve ülkelerde geçer. II. Meşrutiyet'in ardından İstanbul'a gelirler. Fakat Ahmet Ferid'in İttihatçıların kanunsuz uygulamalarına karşı çıkması sonucu Sinop'a sürülürler. 1913-1918 yıllarında Sinop ve Bilecik'te yaşarlar. Cumhuriyet yıllarında Ahmet Ferid Tek'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevi nedeniyle uzun yıllar yurt dışında yaşar. Bulunduğu ülkelerde de Türk kadını, modernleşme ve Cumhuriyet rejiminde kadının yeri ile ilgili konferanslar veren Müfide Ferid Tek 24 Mart 1971 tarihinde vefat eder.⁴⁵

Müfide Ferid'in siyasî duruşunun şekillenmesinde çok-dilli ve çok-kültürlü bir eğitim almasının, Meşrutiyetçi bir çizgide olan babasının düşüncelerinin, Ahmet Ferid'in, kız kardeşlerinin eşleri Yusuf Akçura ve Profesör Zühdü İnhan'ın, Versailles Lisesi'ndeki velisi Ahmet Rıza'nın, Türk Ocağı başkanlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in etkileri olur.⁴⁶

Müfide Ferid'in 1908 tarihli "Kadınlarımızda Fikr-i Teşebbüs" makalesi bilinen ilk yazısıdır ki on altı yaşında yazdığı bu makalede kısa da olsa Halide Edib'ten övgü ile söz eder.⁴⁷ *İfham*, *Türk Kadını*, *Türk Yurdu* gibi gazete ve dergilerde siyasî makaleleri yayımlanan Müfide Ferid'in hikâyeleri *Türk Yurdu* ve *Yeni İnci* dergilerinde yer alır. Müfide Ferid'in ilk hikâyesi, 1913 yılında *Türk Yurdu*'nda Süyüm Bike müstearıyla yayımlanan "Hayat Hanım"dır⁴⁸. Sinop'ta sürgünde yaşarken Müfide Ferid, *Aydemir* romanını yazar. Ayrıca *Aydemir* romanını basan Türk Kadını Cemiyeti'nde 1919 yılında "Feminizm" üzerine konferanslar verir.⁴⁹ Kurtuluş Savaşı yıllarında *İfham* ve *Hâkimiyet-i Milliye*'de mücadeleyi destekleyici yazıları ile siyasal duruşunu belirginleştiren Müfide Ferid Kemalizm'e yakınlaşır. *Aydemir*'de kültürel Pantürkizm ve Türklerin birliği düşüncesini savunan Müfide Ferid, Ankara yıllarında misak-ı milli sınır-

---

Meclisi'nde Maliye Bakanı olarak çalışır. 1921-1923 yılları arasında Ankara hükümetinin temsilcisi olarak Fransa'da görev yapar. 1923-1925 arasında Cumhuriyet'in ilk dahiliye bakanı olarak hizmet verir: Köy Kanununu yazar. 1925 sonrasında Londra, Varşova ve Tokyo'da büyükelçilik görevlerinde bulunur, 1943'de emekliye ayrılır. 1971'de vefat eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Esin, "Ahmet Ferid Tek", *Türk Ansiklopedisi*, C. 31 (Ankara: MEB, 1982) s. 28-29.

⁴⁵ E. Esin, "Müfide Ferit Tek", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 31 (Ankara: M.E.B. Yayınları, 1982) s. 29-30.

⁴⁶ E. Esin, "Yusuf Akçura Hakkında Bilinmeyen Kaynaklar ve F. Georgeon'un Araştırması", *Türk Kültürü*. Yıl XVII. Sayı 200-201-202. (Haziran-Temmuz-Ağustos, 1979), s. 44-53. (Akt. C. Demircioğlu, a.g.m.)

⁴⁷ Müfide Ferid, "Kadınlarımızda Fikr-i Teşebbüs", *Tanin*, 18 Ağustos 1324 (1908), s. 2

⁴⁸ Süyüm Bike, "Hayat Hanım", *Türk Yurdu*, Cilt 4, Sayı 2. 18 Nisan 1329/1913. Müfide Ferid, *Şehbal* ve *Türk Yurdu*'nda yazdığı bazı hikâyelerini Süyüm Bike (bazen Sevim Bike) takma adıyla kaleme almıştır. C. Demircioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete *Aydemir* Müellifi Müfide Ferid Hanım". *Toplumsal Tarih*. Kasım, 1998.

⁴⁹ H. Balcı, "Müfide Ferit Tek ve Feminizm Üzerine Bir Konferans", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1997, 46, s. 14-21

ları ile biçimlenen Kemalist Türk milliyetçiliğine yönelir. Aynı zamanda hem eşi Ahmet Ferid Tek'in liberal ve Anadolu Türkleri milliyetçisi tutumu⁵⁰ hem de Yusuf Akçura'nın Sovyet Devrimi ardından Pantürkizm idealinden vazgeçmesi, Kemalizm'e ve ulusal burjuvazi ideolojisine yönelmesinin⁵¹ Müfide Ferid Tek üzerinde de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Müfide Ferid'in siyasal yönelimdeki dönüşümünün göstergesi ikinci romanı, *Pervaneler* 1924'te yayımlanır. 1920'li yılların sonunda Müfide Ferid'in Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan toplumsal acılara değinen romanı *Leyla, Cumhuriyet*'te tefrika edilir, ancak kitap olarak basılmaz.⁵² Yazarın Türkçe'si yayımlanmamış olan dördüncü romanı, 1933 yılında Almanca yayımlanan *Affolunmayan Günah*'tır.⁵³ Ahmet Ferid Tek'in görevde bulunduğu ülkelerde Türkiye ve Kemalist Devrim konulu seminerler veren Müfide Ferid, Türkiye'ye döndükten sonra 1948 yılında Türkiye Soroptimist Kulübü'nün kurulmasında çalışır.⁵⁴

Müfide Ferid'in hikâye ve romanlarındaki milliyetçilik, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecindeki tartışmaları ve o dönemin siyasî hayatını; siyasî-toplumsal-kültürel tarihin temel motiflerini yansıtır. Bununla birlikte Aydemir romanı, kendisinin olmasa bile Yusuf Akçura'nın⁵⁵ hayatından izler taşır. Akçura'nın milli burjuvazi yaratmak gerektiği düşüncesi de romanın temel savlarından biridir. Emel Esin, *Aydemir* romanının kahramanının Yusuf Akçura olduğunu, Müfide Ferid'in kahramanı Aydemir'in Osmanlı ve Doğu Türkleri arasında güttüğü kültürel birlik düşüncesini, Akçura'nın Pantürkizm'ine ve siyasî çizgisine yakın kurguladığını dile getirmektedir.⁵⁶ Aynı zamanda, roma-

⁵⁰ Ahmet Ferid Tek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. : M. Arai, "Milliyetçilik İlkesinin Unutulmuş Bir Öncüsü: Ahmed Ferid Bey", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye* (Ankara: A.Ü. SBF Yayını ,1998) s. 525-531.

⁵¹ F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, s. 136-137

⁵² N. Malkoç, "Müfide Ferit Tek", *Edibeler, Sefireler, Hanımefendiler: İlk Nesil Cumhuriyet Kadınlarıyla Söyleşiler* (İstanbul: yy. , 1999), s. 63. Bu romandan sadece tek bir kaynakta bahsedilmesi oldukça ilginç olmakla birlikte, Müfide Ferid'in kendisinin bu bilgiyi aktarmış olması önemlidir.

⁵³ Demircioğlu, a.g.m.

⁵⁴ Müfide Ferid, Soroptimist Kulübü (Meslek Kadınları Derneği) ile kadınların eğitim alması ve iş sahibi olması için mücadele etmiştir. N. Dirvana, "Önsöz", *In Memoriam Müfide Ferid Tek* (İstanbul: Soroptimist Kulübü, 1972), s. 7-10.

⁵⁵ Yusuf Akçura 1917 yılında İskandinav ülkelerinde kalır ve Rusya'daki Osmanlı savaşı tutsaklarının durumunu izler. 1918'de Rusya'ya geçer; Moskova'da, Kazan'da ve yakın bölgelerde Türk tutsaklara yardım komitelerinde çalışmaya başlar. Bu bölgelerde bir iletişim ve yardım ağı oluşturma çalışmalarında bulunur. Üstlendiği bu tehlikeli görev sırasında Tatar Türk liderleriyle temasa geçer. Ne var ki Mondros Mütarekesi'nin imzalandığını duyunca 1919'da Moskova'dan ayrılır ve İstanbul'a döner. Georgeon, a.g.e., s. 202-203

⁵⁶ M. Kaplan- İ. Enginün. "Emel Esin ile Mülakat". *Türk Edebiyatı*. Sayı 162. (Nisan, 1987), s. 27-32.

nın kadın kahramanı Hazin'in ailesinin öyküsü zaman zaman Müfide Ferid'in kendi aile tarihi ile örtüşmektedir. Bu bağlamda, Müfide Ferid ve çevresinin İttihatçılara mesafeli tutumu ve Türk milliyetçiliğine yaklaşımı *Aydemir*'de Demir, Hazin ve çevresine yansımaktadır.

Aydemir, Hazin ve Demir'in aşk öyküsünü anlatırken bir yandan da kültürel Türk birliğini ve hümanist bir Panturanizmi "ütopik" bir ideal çerçevesinde ele alır. İlerici fikirlere sahip bir Paşa'nın kızı olan Hazin, sanat eğitimi alır. Meşrutiyet öncesinde Jön Türklerle iletişime geçen, emellerini anlamaya çalışan Paşa padişah tarafından görevden uzaklaştırılır. 1908 sonrasında ise iktidarın güttüğü politikayı beğenmez ve mesafeli bir tutum sergiler. Kendisine bir dönem öğretmenlik yapmış olan Demir'e aşık olmasına rağmen Hazin Padişah'ın Nazırın oğlu Neyyir Bey için "aracı olması" sonucu istemediği bir evlilik yapmak zorunda kalır. Demir, artık evli bir kadın olan Hazin'den ve İstanbul'daki siyasal ve kültürel yozlaşmadan uzaklaşmak için İstanbul'dan gitmeye karar verir. Ülküleri peşinde giden Demir, sevgilisi Hazin'i, İstanbul'da bırakarak "Turan"a, Türkistan'a gider. Amacı oradaki Türkler arasında ağ oluşturmak ve tüm Türkleri birleştirmektir.

Demir "İstanbul'un fikir sefaleti, Anadolu'nun duygu sefaletini tedavi etmek" için Turan'a gitmesi gerektiğini düşünmektedir, çünkü "milli sefaletin kökünü" ekonomik meselelerde görmekte, fakirliğin Türkler için "en öldürücü hastalık" olduğunu dile getirmektedir. Sermayenin artması ile ticaretin, sanayinin, tarımın, eğitim ve sanatın güçleneceğini savunur. Hazin de İstanbul'da Demir ile aynı amaç doğrultusunda öğretmenler yetiştirmek için İstanbul'da okul açar ve öğretmenlik yapmaya başlar. Amacı "insanlık ve vatan-millet sevgisi ile yoğrulmuş medeni genç kadınlar, öğretmenler yetiştirmek"tir.

Aydemir'in -Türkistan'da adı değişen Demir'in- düşünceleri Orta Asya'da hızla yayılır, kendine müritler bulur. Halk tarafından "köyleri dolaşarak herkese iyilik eden, işsizlere iş bulan, okumayanlara okumaya yazma öğreten, fakire para, aça ekmek, kitapsıza kitap, cahile ilim veren; herkesi düşünen, herkesi seven" bir "Mesih" olarak görülmektedir.⁵⁷ Semerkant'da medreseyi ıslah etmesi, Ziraat Bankası açması, gazete yayımlaması ve sonunda Türk Amele Sendikası kurmaya çalışması ideallerini gerçekleştirme yolunda attığı önemli adımlardır. *Aydemir*'in amacı, Türkler arasında ağ oluşturmaktır ve bunun için mevcut tüm yapıları kullanmaktadır. Ne var ki sevgililer asla kavuşamadan idealleri uğrunda

⁵⁷ Müfide F. Tek, *Aydemir*, s. 66.

ayrılık içinde yaşarlar. Demir mücadelesi yolunda, sevgilisi Hazin'e kavuşmadan ölür.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE İKİ ROMAN:

YENİ TURAN VE AYDEMİR

1908 sonrasında yayımlanan iki milliyetçi roman, iki kadın yazar, iki feminist başlıkları ya da ayrımları üzerinden karşılaştırma yaparken bir yandan klişe öğelerden, yüzeysel genelleme yapmaktan uzak durmak, bir yandan da çerçeveyi gözden kaçırmadan ortak ya da farklı noktaları ortaya koymak gerekmektedir. Halide Edib'in kurgusal, dilsel ve tematik olarak ilk romanını yazan Müfide Ferid'ten daha başarılı olduğu kesindir. Bununla birlikte iki yazarın ortak yönleri ve romanlarının ilk Türkçü tezi savunan eserler olarak gösterilmeleri, bu karşılaştırmanın temel çıkış noktalarıdır.

Yeni Turan'ın lideri Oğuz, Osmanlı tarihi boyunca Türklerin hep yoksulluğa ve sefaletle itildiğini, artık Türklerin öteki ırklarla arasındaki mesafeyi kapatması gerektiğini söyler.⁵⁸ Ancak Oğuz, Yeni Turan yoluna sadece Türkleri değil, Türkiye'nin bütün çocuklarını, Kürtleri, Arapları, Ermenileri, Rumları herkesi çağırır.⁵⁹ Bu nedenle Yeni Turan'a sadece Türkler oy vermez, "Türk milliyetçiliği" sınırlarına dokunmakla birlikte "adem-i merkeziyet" fikrini pek hoş bulan gayrimüslimler ve Türk olmayanlar da Yeni Turan tarafına geçerler.⁶⁰

Aydemir romanında da Demir, Türklerin ezildiğini ve aşağılandığını dile getirir. Orta Asya'da Ruslar tarafından uygulanan asimilasyon politikalarına vurgu yapar.⁶¹ Ne var ki, tüm hümanizmine ve ırkçılıktan uzak milliyetçiliğine rağmen, Demir diğer etnik grupları kendi mücadelesine davet etmez, çünkü öncelikle Türklük bilincinin dirilmesi ve Türklerin birleşmesi ve güçlenmesi gerektiğini düşünmektedir.⁶²

Halide Edib "Yeni Turan" tanımlamasıyla Türkiye haricindeki Türk ırkından olanlarla bir birlik yaratmak gayesinde olan Turan ülküsüne sahip Pantürkizm'den farklılaşır. Onun amacı, Türk birliği değil, adem-i merkeziyet bağıyla İmparatorluğun varlığını korumak ve İmparatorluk sınırları içindeki Türkleri kalkındırmaktır; İmparatorluk önlenemez biçimde dağılacaksa bile "hasta adamın son dayanağı olan Türk veya tamamen Türkleşmiş unsurların ancak bir 'genç Türkiye' yaratmak sure-

⁵⁸ Adivar, *Yeni Turan*, s. 38.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 31.

⁶⁰ *A.g.e.*, s. 64.

⁶¹ Müfide Ferid Tek, *Aydemir*, s. 16.

⁶² *A.g.e.*, s. 19.

tiyle payidar olabilmesidir. Aksi takdirde muhtelif parçalar arasında kaybolup giderler”.⁶³

Yeni Turan'ın milliyetçilik görüşü Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası ile sınırlıdır: Çeşitli unsurlara kendi kendini idareye doğru götüren büyük imtiyazlar verilirken, Anadolu'nun genel yapımını birinci plana almak amaçlanır.⁶⁴ Bu noktada Halide Edib'in biyografik öyküsünün bir kez daha romana ve dolayısıyla milliyetçiliğin faaliyet sahasına ilişkin görüşüne yansıdığını belirtmek gerekir. Kolej'de konferansını dinlediği bir misyonerin Anadolu'nun sefaleti hakkında anlattıkları onun Anadolu'ya karşı olan hassasiyetine büyük etki etmiştir.⁶⁵

Aydemir'de ise Anadolu önemsenmekle birlikte, Anadolu insanının kurtuluşu Orta Asya'da aranmaktadır. Kültürel birliğin yanısıra, Türkler arasında oluşacak ekonomik ağ ile Türkler kalkınacak, fakirlik sona erecektir. Demir, “sermayenin Anadolu'nun içine akması” sonucunda Türk-lük bilincine daha kolay ulaşılabileceğini savunmaktadır.⁶⁶ Türkistan'da banka açarak çiftçiye, sendika kurarak işçiye destek olur. Dolayısıyla sermayeyi arttırmaya çalışırken diğer sınıfları da güçlü kılmaya çalışır. Bu noktada Müfide Ferid'in, Akçura'nın “milli sermaye ve burjuva” yaratma düşüncesini Aydemir'de savunduğu görülmektedir.

“Türk olan her yer memleketim, üzüntüde olan her insan sevgilim, ailem”dir⁶⁷ düşüncesindeki Aydemir'in vahşi, şiddet yanlısı değil, hümanist olduğunu vurgulamaya çalışan Müfide Ferid, kahramanının “sanat ve aşk” için mücadele eden bir Türk milliyetçisi olduğuna sıklıkla dikkat çeker. Hazin de Demir de “ırkçılık”tan, Türk kültürünü birleştirme ve “yükseltme” yolu olarak ötekini aşağılamaktan uzak dururlar.⁶⁸

Yeni Turan romanında kültürel anlamda uzak geçmişe yapılan göndermeler, Halide Edib'in sürekli vurguladığı kültürel milliyetçilik ve siyasî milliyetçilik ayırımının anlamını bulduğu bir noktadır. Oğuz, Kaya, Sungur gibi Türk isimlerinin kullanılması, Türk el sanatlarının *Yeni Turan* yurtlarına yansması ya da kırmız içilmesi durumu örnekler. Bir yerde bu, eski Türk ruhunun Türkiye'de tekrar uyandırılması olarak yorumlan-

⁶³ Halide Edib Adıvar, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1956)

s. 98.

⁶⁴ Adıvar, *Yeni Turan*, s. 75.

⁶⁵ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978) s. 27.

⁶⁶ Müfide Ferid, *a.g.e.*, s. 15

⁶⁷ *A.g.e.*, s. 36

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 19-20

malıdır. Ancak geleneklere yönelik bu ilginin ya da uyanışın siyasî anlamda Panturanizm ile ilgisi yoktur.

Halide Edib'in Türklerin uzak geçmişine kültürel mânâda duyduğu ilgi, onun, Türklerin "Osmanlı" devrini ciddi biçimde önemseydiği gerçeğini değiştirmez. Çünkü Halide Edib sürekli biçimde "doğal tekâmül" fikriyle hareket ederek, Türkiye Türklerinin artık Orta Asya'dan çıkıp gelen atalarıyla bir olmadıklarını ve ayrı bir hüviyet kazandıklarını ileri sürer.⁶⁹ Panturanizme karşı ileri sürdüğü Osmanlı Türkleri odaklı milliyetçilik görüşünün dayanak noktalarından biri de budur.

Aydemir'deki Panturanist çizgiye rağmen, "modern ve batılı" bir yaşam tarzı reddedilmektedir. 20. yüzyılın başında, Pantürkizm'in diğer milliyetçi hareketlerden, Panslavizm, Pancermenizm vb. ayrıldığı önemli noktalardan biri ilericiyettir. Georgeon'un belirttiği gibi, Pantürkizm ile Türk milliyetçiliğinin içine burjuva liberal bir ideoloji de sızmıştır. Kadının özgürleşmesi, modern din anlayışı ve ekonomik-toplumsal ilerlemenin sağlanması için çaba bu ilerici duruşun göstergeleridir.⁷⁰

Aydemir'de kültürel bağlamda Türklük bilinci yaratılmaya çalışılırken, *Yeni Turan*'ın tam aksine geleneklere daha az vurgu yapılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, gelenek ve din arasındaki güçlü ilişkidir. Bu bağlamda, dine karşı mesafeli duran Akçura, Demir karakterinde etkili olmaktadır. Din, *Yeni Turan* ve *Aydemir*, dolayısıyla Halide Edib ve Müfide Ferid arasındaki önemli ayrım noktalarından biridir. *Yeni Turan*'da yozlaşmamış, "saf dine" yapılan vurgu, Halide Edib'in Gökâlâp'ten etkilendiğinin göstergesidir.

Aydemir'in milliyetçiliğinde dine vurgu olmaması, kadına hem anne hem de çalışan-üreten insan olarak değer verilmesi dönemin milliyetçi fraksiyonları arasında ona farklı bir yer kazandırır. Keza din ögesi Yusuf Akçura'nın savunduğu Türk milliyetçiliği düşüncesinde de hiçbir zaman ilk sıralarda yer almamıştır. Türk milliyetçiliği ile Avrupa milliyetçilikleri arasındaki temel farklardan biri toplumsal düzeydedir. Georgeon'unda belirttiği gibi Avrupa milliyetçiliğinde olduğu gibi Türk milliyetçiliği "ulusal gelenekleri sürdürmüş bir ruhban kesiminden destek alamamış", aksine "bir ölçüde dine ve özellikle de ulemanın Müslüman ümmetin birliğini sürdürme iddiasına karşı çıkararak"⁷¹ kendini ortaya koymak zorunda kalmıştır. *Aydemir*'de Yusuf Akçura'nın Müslümanlık ögesini dışarıda tutan düşüncelerinin etkisi ile İslâm'dan uzak durulmakta ya da sadece bir araç olarak kullanılmaktadır.

⁶⁹ Halide Edib Adivar, *Memoirs of Halide Edib*, s. 313.

⁷⁰ Georgeon, a.g.m., s. 7

⁷¹ Georgeon, "Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği", s. 4

Romanın aslî öğelerinden biri adem-i merkezîyetçilik teması ise Halide Edib'in "Türkiyecî" görüntüsünün bir başka boyutu olarak ele alınabilir. Oğuz'un Yeni Turan yoluna tüm unsurları çağırması, diğer unsurların yanında geri kalmış Türklerin kalkınması için yapılacak yirmi yıllık özel çalışmanın Türkler kalkındıktan sonra diğerleri için de geçerli olması gibi öğeler bu temayı yansıtır. Halide Edib, *Memoirs*'de İttihad ve Terakî Partisi muhaliflerinin arasında en faydalı ve en önemli eğilimin Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçiliği olduğunu belirtir.⁷² Romanda ise bu tip bir federatif yönetim biçiminin "Türk İmparatorluğu"nda uygulanması konusunda sürekli olarak Amerika örnek gösterilir.

Halide Edib'in *Yeni Turan*'ı yazarken örnek aldığı Amerikan toplumsal ve siyasal felsefesine karşılık, aynı oranda olmasa da *Aydemir*'de Buda kaynaklı Doğu felsefesi temel alınır. Demir, Türk olduğunu iddia ettiği Buda'nın⁷³ "medeniyet, şefkat, merhamet" düşüncelerini örnek alır. *Demir*, karakteri Pantürkizm'i savunan bir hümanist; silahlı mücadeleye inanan, okumanın, iyiliğin ve sevginin silahtan üstün olduğuna inanan, düşmanlarına dahi kapılarını açan bir kahramandır. Romanda *Aydemir* bir iyiliğinin sonucunda müritleri ile ölüme giderken bile idealini düşünmektedir.

Demir, medresede eğitim vererek ve gazete yayımlayarak ideolojisini yaymaya çalışmaktadır. Aynı şekilde, Yeni Turan Partisi'nin de okulları, kulüpleri ve gazetesi bulunmaktadır. Müfide Ferid de Halide Edib de eğitimi topluma ulaşmanın temel aracı olarak görmektedirler.

Yeni Turan'da kadın "aşk kadını" ya da erkekle olan ilişkisi nispetinde var olan bir insan değil, kendi başına çalışan, üreten bir bireydir. Dolayısıyla toplumun ilerlemesine sağladığı katkı anlamında erkekle aynı hizaya gelir; kadınlığına ve cinselliğe vurgu yapılmaz, zira önemli olan aşk değil, yolunda her şeyin feda edildiği idealdir, "maksat"tır. Kaya, kadınlığından ve cinselliğinden sıyrılmış bir "insan"dır.

Aydemir'de ise Hazin ve Demir arasında dile getirilmeyen "bakışlarla anlam bulan" bir aşk vardır, fakat koşullar nedeniyle sevgililer kavuşamazlar. Dolayısıyla aslında cinsellikten uzak kalmak bir mecburiyettir. Burada cinsellikten uzak olan unsur Demir'dir. Türkistan'da kaldığı yıllarda insan sevgisi ile "Hazin'e karşı olan sevgisini yüceltmıştır. Hazin, Kaya'nın aksine yumuşak başlı, kadınlığını arka plana itmeyen, sevdiğini sevgisini göstermek isteyen bir "kadın"dır.

⁷² Halide Edib Adıvar, *Memoirs of Halide Edib*, s. 269.

⁷³ Müfide Ferid, *a.g.e.*, s. 18

SONUÇ

Milliyetçilik temasını işleyen tezli romanlar olarak *Yeni Turan* ve *Aydemir*, mesaj verme kaygısından dolayı edebî anlamda yüksek bir değer taşımamakla birlikte, gerek yaşadıkları dönemin siyasal ve toplumsal sorunlarına getirdikleri çözüm önerileri, gerekse Türkçülüğe ilişkin sundukları farklı bakış açıları ve fikirler itibarıyla yazıldıkları dönemin düşünsel ve siyasî ortamına ışık tutarlar.

Eserlerin yazıldığı toplumsal ve siyasal ortamın Türk milleti adına doğurduğu kaçınılmaz koşullar göz önüne alındığında gerek Halide Edib'in gerekse Müfide Ferid'in romanları, o dönemin okurlarının milliyetçilik idealini ateşlemiştir.

Halide Edib'in Türk milliyetçiliği konusundaki görüşlerini değerlendirirken, onun sürekli vurguladığı kültürel milliyetçilik ve siyasal milliyetçilik ayrımını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda, *Yeni Turan* romanındaki Panturanist öğeler ve onun Ziya Gökalp'ten farklılaşma noktası olarak milliyetçiliğin siyasî anlamda faaliyet sahasının İmparatorluk ile sınırlı oluşu, söz konusu ayrıma göre anlam kazanır. Birincisi kültürel, ikincisi ise siyasal düzlemde milliyetçilikle ilgilidir.

Yeni Turan ile karşılaştırılınca daha zayıf bir çalışma gibi görülmekle birlikte Aydemir Türk milliyetçiliğinin önemli bir isminin düşüncelerini kâğıda dökmüştür. Müfide Ferid'in Yusuf Akçura etkisiyle, ekonomi temelli Türklük bilinci uyanışını amaçlayan mücadelesi Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan Panturanizm anlayışına farklı bir boyut kazandırmıştır. Hümanizm ve milliyetçiliği aynı potada eritmeye çalışan Müfide Ferid'in Türklük düşüncesinde ilerici ve modern öğeleri barındırması kültürel ve ekonomik bağlamda 1908 sonrası milliyetçilik algısının ulaştığı ya da farklılaştığı noktayı gözler önüne sermektedir.

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi dönemin milliyetçilik tartışmalarında en önemli yere sahip iki ideologun görüşlerinin farklı biçimlerde bu romanlara yansımış olması, eserleri siyasî tarihe ilişkin okumalar için de elverişli kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Adak, Hülya, "Otobiyografik Benliğin Çok-karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", Ed. Jale Parla-Sibel Irzık, *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.161-178.

Adivar, Halide Edib, "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası", *Vakit*, 30 Haziran 1918.

_____ *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş

- Yayınları, 1956.
- _____ *Conflict of East and West in Turkey*, Lahore: Ashraf Press, Reprinted, 1963.
- _____ *Yeni Turan*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1967.
- _____ *Memoirs of Halide Edib*, Piscataway, NJ: Georgias Press, 2004.
- _____ *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2005.
- Arai, Masami, "Milliyetçilik İlkesinin Unutulmuş Bir Öncüsü: Ahmed Ferid Bey", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Ankara: AÜ SBF, 1998, s. 525-531.
- Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Balcı, Hülya, "Müfide Ferid Tek ve Feminizm Üzerine Bir Konferans", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1997, No. 46, s. 15-22.
- Demircioğlu, Cemal, "İmparatorluktan Cumhuriyete Aydemir Müellifi Müfide Ferid Hanım", *Toplumsal Tarih*, Kasım 1998, No. 59, s. 14-21.
- Dirvana, Nesterin-S. Kazancıgil (Haz.), *In Memoriam Müfide Ferid Tek*, İstanbul: Türkiye Soroptimist Kulübü, 1972.
- Duymaz, Recep, "Aydemir Üzerine", *Aydemir*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s. 7-10.
- Enginün, İnci, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- _____ "Ziya Gökalp ve Halide Edib Adıvar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, s. 77-86.
- Erden, Fethi, "Halide Edip Hanımın Bilinmeyen veya Az Bilinen Tarafları ve Türk Ocağı İle Alâkalı Hatıraları", *Türk Yurdu*, III, Kasım 1964, s. 17-30.
- Esin, Emel, "Ahmet Ferit Tek", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Ankara: M.E.B. Yayınları, 1982, s. 28-29.
- _____ "Müfide Ferit Tek", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Ankara: M.E.B. Yayınları, 1982, s. 29-30.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura* (Çev. A. Er), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- _____ "Ulusal Hareketin İki Lideri: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura", *Osmanlı- Türk Modernleşmesi* (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 91-101.
- _____ "Bir Kimlik Arayışı: Türk Milliyetçiliği", *Osmanlı- Türk Modernleşmesi* (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 1-22.
- Gökalp, Ziya, "Türkçülük ve Türkiyecilik", *Yeni Mecmua*, 4 Temmuz 1918.
- _____ *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2006.
- _____ *Türkçülüğün Esasları, Kitaplar 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Gündüz, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1997.
- Kaplan, Mehmet- İ. Enginün, "Emel Esin ile Mülakat", *Türk Edebiyatı*, Nisan 1987, s. 27-32
- Karakaş, Mehmet, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı*, Sayı 38, 2006, s. 57-76.
- Kemal, Yahya, "Yeni Turan" (*Peyam-ı Edebî*, 9 Aralık 1329/1913), *Edebiyâta Dair*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997.

- _____ *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Köprülüzade, Mehmed Fuad, "Aydemir" (24 Şubat 1919), *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi, 1924, s. 172-180
- _____ "Millî Edebiyat" (12 Temmuz 1917), *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi, 1924, s. 7-16.
- Landau, Jacob M., *Pantürkizm* (Çev. M. Akın), İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- Özcan, Ufuk, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, İstanbul: Don Kişot Yayınları, 2002.
- Öztürkmen-Malkoç, Neriman, *Edibeler, Sefireler, Hanımefendiler: İlk Nesil Cumhuriyet Kadınlarıyla Söyleşiler*, İstanbul: Yy., 1999.
- Seyfettin, Ömer, "İnkılâplarda Kadın", *İnci*, 1 Aralık 1919.
- Tek, Müfide Ferit, *Aydemir*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- _____ *Pervaneler*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- _____ "Hayat Hikayem", *In Memoriam Müfide Ferid Tek*, İstanbul: Türkiye Soroptimist Kulübü, 1972.
- _____ "Kadınlarımızda Fikr-i Teşebbüs", *Tanin*, 18 Ağustos 1908.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- Uysal, Zeynep, "Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar", *Doğu Batı*, Sayı 35, 2006, s. 87-109.